

1. З метою підвищення ефективності обслуговування користувачів шляхом надання актуальної галузевої інформації провідним освітянським бібліотекам рекомендовано створити інформаційно-аналітичні підрозділи.

2. Для удосконалення інформаційного забезпечення користувачів поряд з традиційними засобами науково-бібліографічної та науково-реферативної діяльності (загальними методами аналізу та синтезу) освітянським бібліотекам України слід використовувати сучасні інформаційно-аналітичні технології (спеціалізовані методи класифікаційного, ієрархічного та синектичного аналізу, аналітичні підходи та прийоми діагностики із застосуванням системного і ситуаційного підходів).

3. Перспективними напрямками роботи науково-аналітичних відділів (підрозділів) слід вважати:

- підготовку, створення та розповсюдження актуальних аналітичних матеріалів для забезпечення фахових потреб освітянської галузі України;
- формування електронної бази аналітичних матеріалів з галузевих питань;
- упровадження сучасних механізмів інформаційно-аналітичного забезпечення освітянської галузі;
- прогнозування напрямів розвитку педагогічної та психологічної науки України.

Література.

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F98-%E2%F0&p=1207070573976146>. – Назва з екрану.

2. Про інформацію : Закон України від 2 листопада 1992 р. № 2657-ХІ [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Назва з екрану.

3. Про внесення змін до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» : Закон України від 31 травня 2005 р. № 2594-ІV [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2594-15>. – Назва з екрану.

4. Плэтт. В. Информационная работа стратегической разведки / Вашингтон Плэтт [Електронний ресурс] // Стратегическая разведка. – Режим доступу : http://www.gazvdaem.ru/p5_c3_a36.html. – Назва з екрану.

5. Карпенко О. В. Особливості впливу інститутів держави на розвиток комп'ютерних технологій та інформаційного забезпечення населення Республіки Білорусь / О. В. Карпенко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 34–40.

6. Карпенко О. В. Інформаційна діяльність державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського як засіб удосконалення навчально-виховних процесів у закладах освіти / О. В. Карпенко, І. Й. Коваленко, Л. І. Самчук, Н. А. Стельмах // Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу: Київ, 17–18 лютого 2010 р. – К., 2010. – С. 123–133.

7. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1 / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1981. – 699 с.

8. Маркелов К. В. Аналитическое мышление специалиста по работе с информацией : лекция. / К. В. Маркелов. – М.: РАГС, 2007. – 18 с.

9. Теорія і практика політичного аналізу : навч. посіб. / [за заг. ред. О. Л. Вавельського, В. А. Рехкала]. – К.: Міленіум, 2003. – 226 с.

10. Информационная политика : учебник / [под общ. ред. В. Д. Попова]. – М.: РАГС, 2003. – 463 с.

11. Карпенко О. В. Понятійно-категоріальний апарат науки державного управління у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади / О. В. Карпенко // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць ДРІДУ. – 2009. – Вип. 2 (2). – С. 139–150.

12. Карпенко О. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку державного управління, педагогічної науки, освіти і практики в контексті європейської інтеграції України / О. В. Карпенко // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2010 р. Дніпропетровськ / [за заг. ред. Л. Л. Прокопенка]. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 156–158.

13. Моніторинг ЗМІ з питань освіти і науки [Електронний ресурс] // Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу : <http://www.library.edu-ua.net/id/1035>. – Назва з екрану.

УДК 352,075,1

Владислав Карпенко

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті наводяться порівняльні характеристики умов застосування різних моделей розвитку громад із урахуванням людських взаємовідносин, необхідності особистісного росту, духовного і культурного потенціалу, структурних змін, етнічних конфліктів, проблем бідності, екології довкілля тощо. Розглядається еволюція сучасних підходів розвитку територіальних громад.

Ключові слова: комплексний розвиток, сільська територіальна громада, моделі розвитку громад.

Необхідність забезпечити сталий розвиток актуалізувала перед країнами світу завдання більш ґрунтовного розгляду ресурсного потенціалу територій, в тому числі місцевих територіальних громад. Результатом таких дій є усвідомлення урядами розвинутих країн того, що тільки громади, які розвиваються на засадах сталості, можуть забезпечити зростання добробуту людей і майбутнє зміцнення та процвітання країни в цілому. Підтримуючи співпрацю громад, державних органів влади, неурядових організацій та приватного сектору, країни вирішують численні місцеві проблеми та створюють нові можливості розвитку територій.

Зазначимо, що в Україні ще мало досліджень світового досвіду розвитку територіальних громад. Як правило, вони стосуються правового регулювання діяльності місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування (опис законодавства). Серед актуальних робіт зазначимо праці О. В. Безуглого [4], О. Г. Лиски [6], П. І. Шилепницького [8] та інших. Серед іноземних робіт провідне місце займають праці вчених з Канади, США та Великобританії, де питанням розвитку громад та міжсекторного партнерства приділяється відповідна увага не тільки на рівні теоретичних досліджень, а й на рівні національних та регіональних програм і законодавчих актів. Серед зарубіжних дослідників насамперед можна назвати таких, як М. Бопп, Д. Бопп [9], Корнелія Б. Флора [11; 12], Джон Макнайт, Джон Кретцман [5] та інших.

© Карпенко В.В., 2010.

Розвиток територіальних громад на засадах сталості є актуальним завданням і для України, яка була і залишається активним учасником підготовки та прийняття світових концептуальних документів із питань сталого розвитку (Програма дій ООН «Порядок денний на XXI століття» та інші). Так, 24 грудня 1999 року Постановою Верховної Ради України №1359–XIV схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів, яка визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їхньої реалізації [1]. З метою виконання домовленостей у рамках підсумкових угод, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в м. Йоганнесбург 2002 року, 26 квітня 2003 року Постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки» [2], а 19 вересня 2007 року затверджено Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року [3]. Саме тому необхідно розробити нові інноваційні підходи до розвитку громад, упроваджуючи корисні світові надбання та провідний досвід.

Метою статті є аналіз світового досвіду підходів до розвитку територіальних громад на основі принципів сталості, які можуть бути взяті за основу при розробці та виконанні національних програм розвитку територій.

У вітчизняній і світовій літературі та практиці існує чимало моделей та теорій розвитку громад, які конкурують між собою, пояснюючи специфіку розвитку, його доцільність та необхідність. Іноді спеціалісти по-різному трактують важливість окремих компонентів, обґрунтовуючи пріоритетність певного підходу, намагаючись уникнути труднощів та прогнозувати успіхи в процесі розвитку громади. У такому контексті варто усвідомити, що наше суспільство залежить від налагодження й збереження здорових і стабільних людських взаємовідносин (особистісних, політичних, економічних, соціальних та культурних), що утворюють складну симбіотичну гетерогенну систему, елементи та структура якої є дуже чутливими до зовнішніх впливів. Саме тому є важливим аналіз теоретичних основ розвитку громад, зосереджених на різних аспектах діяльності, що на практиці забезпечує різні результати.

Використовуючи багаторічний досвід розвитку громад у різних країнах світу, канадські дослідники Джуді та Майкл Бопп (Michael Worp, Judy Worp) у книзі «Перетворюючи світ» [9] визначають сім різних підходів у сфері розвитку громад, які на сьогодні активно впливають на теорії розвитку громад у всьому світі.

1. Модель звільнення (або, як її ще іноді називають, «модель конфліктів»). Передбачає, що протистояння між „пригніченими” та „гнобителями” має привести до пробудження свідомості та активізувати боротьбу за звільнення. Тобто, „пригнічені” нарешті беруть владу у свої руки і використовують її для покращення свого життя. При цьому під „гнобителями” розуміють також різні структури або ситуації, з якими стикаються люди. У свою чергу, дана модель, як правило, ігнорує проблеми людських взаємовідносин та необхідність особистісного росту. Вона також не враховує духовний і культурний потенціал, наявні в її власних моделях і методах. Тобто, модель звільнення зосереджується винятково на характеризованні ворогів та аналізуванні конфліктів, не помічаючи потенційних союзників (а отже – і можливостей).

2. Терапевтична модель. Передбачає дезорганізацію окремих осіб або всієї громади, причиною якої є страждання та біль, з метою звільнитися від неефективних методів мислення та дій. Однак ця модель намагається персоналізувати всю проблему розвитку, тому «особистісне лікування» розглядається як засіб вирішення практичної більшості труднощів. Так, модель іноді неадекватно трактує соціально сконструйовану природу світу, політичний та економічний зріз, тому в ній проігноровано такі складні проблеми, як етнічні конфлікти й бідність, екологія довкілля.

3. Модель організації проблем. Цей підхід визначає одну проблему, або ряд поєднаних тем, навколо вирішення яких можна мобілізувати людей. Розробляються спеціальні проекти чи програми, формуються організації та об'єднання. Участь громадян розглядається як основна рушійна сила, яка ґрунтується на людських активах (можливостях та ресурсах). Однак дана модель не враховує труднощі побудови людських взаємовідносин, які формують дієздатну громаду. Тобто, як тільки проблема, навколо вирішення якої було мобілізовано людей, втрачає актуальність (проблему частково вирішено), люди повертаються у свої сім'ї до звичного їм життя. Така модель не ґрунтується на інтеграційному характері розвинутої громади в динамічному процесі.

4. Модель організації громади. Цей підхід ґрунтується на залученні людей до співробітництва з метою покращення самообслуговування (відпочинок, житлові умови тощо). Прикладом такої моделі є різні спілки та об'єднання, які спрямовують місцеву політику та зовнішні впливи на розвиток громади. Однак, концентруючись на вирішенні спільних проблем, ця модель має тенденцію неврахування міжособистісних та структурних змін. Переважними методами даної моделі є пропаганда та непрямий тиск на впливових осіб.

5. Модель економічного розвитку (або модель перерозподілу). Даний підхід розглядає економічний розвиток як засіб вирішення більшості проблем. Тобто, ділова активність, матеріальний ріст (навіть окремої частини мешканців громади) є основою добробуту громади, оскільки в будь-якому випадку призведе до перерозподілу прибутків на користь бідної частини населення. Однак дана модель не враховує наявні проблеми в суспільстві. Так, наприклад, покращення здоров'я, освіти, розвитку молоді, сімейні та гендерні взаємовідносини розглядаються винятково як економічні проблеми. Таким чином, спрямованість на виробництво благ надає економічним лідерам право контролювати суспільні ресурси, не враховуючи при цьому те, що суспільна й економічна нерівність безпосередньо впливають на здатність інших людей брати участь у прийнятті рішень економічної діяльності громади.

6. Культурно-духовна модель. Розглядає культурну та духовну складову громади (вірування, етику, мораль тощо) основою розвитку громади. Даний метод ґрунтується на традиційних морально-етичних орієнтирах, де виникнення проблем є наслідком їх порушення. Проте цей метод майже не враховує економічні й політичні аспекти розвитку. Догматичний характер такого підходу може ігнорувати полікультурну природу, відмінності в світоглядах груп громади.

7. Модель економічних систем. Це комплексний підхід, який враховує особистісні, політичні, економічні, суспільні й культурні фактори; розглядає участь людей і процеси передавання повноважень основними стратегіями дій; ґрунтується на безперервному процесі навчання саморозвитку людей і організацій. Таким чином, дана модель є інтеграційним узагальненим підходом вирішення спільних проблем. Однак вона не допомагає окремим людям вирішувати специфічні проблеми. Ефективність моделі економічних систем має спиратися на ґрунтовну систему навчання, знання та досвід, які використовувались в інших моделях. Зважаючи на універсальність даної моделі, вирішення окремих гострих соціально-економічних проблем може бути занадто ускладненим. У такому випадку простіше використовувати інші моделі [9, с. 9–19].

Таким чином, як зазначають дані дослідники, не можна однозначно говорити про «доцільність чи недоцільність», «правильність чи неправильність» будь-якої з перелічених моделей. Кожну з них треба впроваджувати відповідно до визначених проблем та очікуваних результатів.

Корнелія Б. Флора (Cornelia Butler Flora) у своїй роботі «Інновації в розвитку громад» [11; 12] з'ясовує дев'ять підходів до розвитку місцевості (див. схему 1), які змінювались відповідно до розвитку теоретичних підходів до розуміння ролі й місця громад, а також самовідповідальності місцевого населення за комплексний розвиток громад.

Застарілий підхід		Інноваційний підхід
Застосування моделі «розвиток громади» (Community development)	→	Застосування моделі «будівництво громади» (Community Building)
Концентрація на «дефіциті» (Deficiencies)	→	Розвиток «можливостей» (Capacities)
Застосування «оцінки потреб» (Needs Assessment)	→	Застосування аналізу «карти ресурсів» (asset Mapping)
Бути «клієнтами» (Clients)	→	Бути «громадянами» (Citizens)
Розвиток «індивідуального лідерства» (Individual Leadership)	→	Забезпечення «здатності громади» (Community Capacity)
Розробка «стратегічних планів» (Strategic Planning)	→	Застосування «стратегічного бачення» (Strategic Visioning)
Обмеженість і «залежність» (Dependency)	→	«Взаємозалежність» у розвитку (Interdependency)
Акцентування уваги на «індустріальному розвитку» (Industrial Recruitment)	→	Розбудова «внутрішнього потенціалу» громад (Building from Within)
Застосування системи «зовнішнього оцінювання» (Outside Evaluation)	→	Застосування системи «внутрішнього моніторингу» (Internal Monitoring)

Схема 1. Інноваційні підходи до розвитку громад у світовій теорії та практиці (за Корнелією Б. Флора [11; 12])

1. Застосування моделі «будівництво громади» (замість моделі «розвиток громади»). Принципова різниця між двома зазначеними підходами полягає в розподілі відповідальності за визначення напрямків розвитку громади. Так, модель «розвиток громад» передбачає залучення зовнішніх експертів, які допомагають мешканцям громад протягом усього циклу, а саме: ідентифікації проблемних питань із подальшим керуванням у пошуку шляхів їхнього вирішення, а також координації безпосередньо в самому процесі їх розв'язання. На відміну від зазначеної моделі, з 1990-х років широкого визнання набув рух «Будівництво громад», що передбачає безперервний процес покращення умов життя мешканців громад, який визначають та впроваджують самі мешканці, тобто мова йде про самовідповідальність та впевненість у власному розвитку.

2. Розвиток «можливостей» (замість концентрації на «дефіциті») і пов'язане з цим застосування аналізу «карти ресурсів» (замість «оцінювання потреб»). Процес «оцінювання потреб» передбачає формування проблем громади, які потребують подальшого аналізу, визначення пріоритетів та їх поступового вирішення. На відміну від занурення в «безкінечні проблеми», в середині 1980-х років Джон Крецман (John P. Kretzmann), Джон Макнайт (John L. McKnight) [5], Джері Вейд (Jerry Wade) та інші дослідники запропонували використовувати методологію «карти ресурсів», що передбачає вивчення наявних потенціалів, можливостей громади, які представлені людьми, асоціаціями (громадськими організаціями та об'єднаннями), а також установами [5]. Запровадження зазначеного підходу здобуло свій подальший розвиток у багатьох дослідницьких установах США, Канади та Європи, результатом чого є розробка стратегій «Розвиток громад на основі ресурсів» (ABCD – Asset Based Community Development) [14], «Оцінка людьми свого здоров'я» (PATH – People Assessing Their Health) [10; 13] та інших.

3. Бути «громадянами», а не «клієнтами». Фокусуючись тільки на вирішенні своїх власних проблем, мешканці громад розглядаються державними та громадськими організаціями та установами як клієнти. При цьому члени громади втрачають зацікавленість у власному розвитку, адже є інституції, які, на їхній погляд, мають вирішувати їхні проблеми. Коли люди усвідомлюють той факт, що крім «споживачів», вони можуть ще й щось запропонувати, вони стають активними громадянами, тобто партнерами розвитку.

4. Забезпечення «здатності громади» (замість розвитку «індивідуального лідерства»). Приділяючи забагато уваги роз-

витку лідерських навичок представників ініціативних груп у громаді, експерти зіткнулися з проблемою нівелювання думок та пропозицій інших членів, тобто тих, хто не є лідерами. Однак, саме вони, частіш за все, є рушійною силою для впровадження реформ. Тому було запропоновано зміни до даного підходу: підвищити спроможність всієї громади як цілісної структури, тобто всіх її мешканців, асоціацій, громадських об'єднань, акумулюючи їхні знання, навички та можливості.

5. Застосування «стратегічного бачення» як підсилення «стратегічних планів». Починаючи з 1970-х років у багатьох країнах світу отримало поширення стратегічне планування розвитку територій (громад зокрема), враховуючи потреби та інтереси різних рівнів влади. Однак згодом дослідники дійшли висновку, що не всі стратегічні плани було успішно втілено. Частково це пов'язано з тим, що не всі мешканці від початку були залучені до процесу розробки таких планів (спільне бачення); частково з тим, що не всі розробники були в подальшому виконавцями (правильне формування завдань для забезпечення стратегічних напрямків); частково з тим, що залишалася орієнтація тільки на використання місцевих ресурсів. Незважаючи на це, застосування системи стратегічного бачення, яке містить розробку перспективного бачення розвитку, моніторингу та пристосування (адаптації) заходів програми до потреб розвитку на основі використання місцевих та залучення зовнішніх ресурсів, засвідчило більшу ефективність, ніж звичайне стратегічне планування.

6. Від «залежності» до «взаємозалежності». У минулому більшість стратегій розвитку була зорієнтована на залучення значної частини зовнішніх ресурсів (у вигляді грантів чи державної допомоги) для кожної із громад окремо. Однак упровадження аудиту ефективності використання даних ресурсів показало їхню сумнівну результативність. Кількість проведених заходів або проведених робіт не завжди приводила до покращення якості життя мешканців. На відміну від цього підходу, взаємозалежність передбачає розвиток територіального партнерства, тобто залучення громадян, різних агенцій, а також державних установ для формування та досягнення спільної мети.

7. Розбудова «внутрішнього потенціалу» (замість акцентування уваги на «індустріальному розвитку»). Аналіз результативності вкладених ресурсів у розвиток громад за останні 30 років свідчить, що створення сприятливих умов для індустріального розвитку (інфраструктура, податкові пільги тощо) є занадто витратними в порівнянні з кінцевими результатами. Проте стратегія розвитку громад, спрямо-

вана на саморозвиток, є дією для залучення індустріальних фірм. Ідеться про створення власних кооперативних об'єднань, а також про поширення діяльності мережевих фірм на території громад. При цьому враховується не стільки прибутковість бізнесу, як пропорція доходів, які залишаються в самій громаді.

8. Застосування системи «внутрішнього моніторингу» (замість «зовнішнього оцінювання»). Кожен проект із залученням зовнішнього фінансування передбачає зовнішнє оцінювання ефективності використання коштів. Упровадження системи аудиту ефективності інвестицій у розвиток громад змінило також ставлення мешканців до самої оцінки. Так, вони все частіше порушували питання про взаємозв'язок між поточними діями й використанням ресурсів, очікуваними результатами та впливом. Спеціально розроблена та орієнтована на громаду система моніторингу передбачає поточне контролювання, а також можливість швидкого реагування, тобто розробку нових альтернативних заходів, залучення інших партнерів тощо [11; 12].

Одним із прикладів застосування на практиці інноваційних підходів до розвитку громад є політика розвитку громад уряду штату Нова Шотландія Канади. Так, ставлячи за мету створити сприятливий клімат для сталого розвитку громад, було розроблено відповідну програму дій, до якої внесено пропозиції співпраці уряду та громад відповідно до принципів сталого розвитку.

Початкова програма дій даної політики передбачає досягнення таких цілей:

- з'ясування ролі уряду та громад у процесі розвитку громади;
- зміцнення співробітництва, координації та співпраці в департаментах та управліннях на рівні уряду, між урядовими структурами й громадами, а також у самих громадах;
- розвиток та зміцнення ресурсного потенціалу на рівні уряду та громад;
- розробка структури підзвітності та звітування, відслідковування прогресу, забезпечення прозорості та обґрунтованості при прийнятті рішень [7].

Узагальнюючи аналіз світового досвіду підходів до розвитку громад, можна зробити висновок, що покращення умов життя в громадах є безперервним і довготривалим процесом. Забезпечити його можливо розробкою та впровадженням спеціальних програм на національному та місцевому рівнях. Окремі заходи мають бути спрямовані на розвиток партнерства в економічному, соціальному, природоохоронному, культурному та інших секторах. Інші – сконцентрованими на громадсько-орієнтованих ініціативах та заходах.

Конкретні заходи для підтримки громад матимуть більшу результативність, якщо відповідні структури знаходяться на місцях, забезпечуючи ефективність дій і прозорість рішень. Громади мають бути повністю залученими до програми дій від самого процесу розробки через впровадження до поточного моніторингу та аналізу ефективності програми відповідно до принципів сталого розвитку.

Глибоке переосмислення й розуміння підходів до розвитку громад є необхідними задля практичності ведення дискусій щодо специфічних проектів та програм покращення місцевої економіки, стану соціального та екологічного розвитку, добробуту мешканців громад. У свою чергу, розробки конкретних заходів розвитку громад та адаптація світового досвіду до українських реалій потребують подальшого наукового дослідження.

Література.

1. Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року №1359-XIV «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року N 634 «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року №1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>

4. Безуглий О. В. Світовий досвід організації сталого розвитку територіальної громади / О. В. Безуглий // Теорія та практика державного управління: Збірник наукових праць. – Х.: ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2006. – Вип. 3(15). – С. 153–158.

5. Кретцман Джон П. Розбудова громад за рахунок внутрішніх ресурсів. Шлях до відкриття й мобілізації ресурсів громади / Джон П. Кретцман, Джон Л. Макнайт; переклад з англійської. – К: Четверта хвиля, 2006. – 256 с.

6. Лиска О. Г. Сучасні підходи до розвитку територіальних громад / О. Г. Лиска // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – Одеса: ОРІДУ НАДУ. – 2007. – Вип. 3(31). – С. 208–214.

7. Політика розвитку громади у Новій Шотландії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ced.org.ua/ukr/05.10.2006/sco/11.NovaScotiaCommunityDevelopmentPolicy_ukr.doc.

8. Шилепницький П. І. Особливості впровадження проектів державно-приватного партнерства. Уроки для України / П. І. Шилепницький // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2010. – С. 1014–1018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2010_3/tom3/1014.pdf.

9. Bopp M. Re-Creating the World: A Practical Guide to Building Sustainable Communities / M. Bopp, J. Bopp.. – Cochrane, Alberta: Four Worlds Press., 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.4worlds.org/4w/resourcecatalogue.html>.

10. Cameron C. Facilitating Communities in Designing and Using Their Own Community Health Impact Assessment Tool // Cameron Colleen, Ghosh Sebanti, Eaton Susan. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:YrD8FkSTdfYJ:www.coady.stfx.ca/tinroom/assets/file/Cameron_EIAR2010.pdf+people+assessment+their+health&hl=ru&gl=ua&pid=bl&srcid=ADGEE Sg7kwm7Y77uj3NnVQhOrXz6jYW2uw_ZSmHuTfdvPfsFk-ThZaWtbD8oDyZcv95TMUQPdKA6RtXZ33-b20SyUt6K0rUlPORmnoUqGDw3jKP7t8RCiC3qsSEx37kuhASO DDHxMRLvq&sig=AHIEtbTo90yE19Sz_cQ3dnRkp8KY38Rkqj.

11. Flora Cornelia Butler. Innovations in Community Development / Cornelia Butler Flora // Rural Development News. Winter 1997-1998. Vol 21/ #3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.soc.iastate.edu/extension/ncrcrd/rdn/RDN%2021-3.pdf>.

12. Flora Cornelia Butler. Innovations in Community Development (Part 2) / Cornelia Butler Flora // Rural Development News. Winter 1997-1998. Vol 21/ #4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.soc.iastate.edu/extension/ncrcrd/rdn/RDN%2021-4.pdf>

13. Gillis Doris E. The 'people assessing their health' (PATH) Project: Tools for community health impact assessment / Doris E. Gillis // Canadian Journal of Public Health. Date: November 01, 1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.highbeam.com/doc/1P3-49392816.html>.

14. Mathie A. From Clients to Citizens. Communities changing the course of their own development / Alison Mathie, Gordon Cunningham.- UK Practical action Publishing., 2008. – 378.